

Je evropská disciplína mezinárodních vztahů?

International Relations and Pan-Europe. Theoretical Approaches and Empirical Findings. Ed. F. R. Pfetsch. LIT Verlag, München–Hamburg 1993, 611 stran.

Je evropská disciplína mezinárodních vztahů? Tak by snad bylo možné nejstručněji formulovat základní a zároveň nejpodnětější otázku rozsáhlého sborníku *International Relations and Pan-Europe*.

Recenzovaný sborník obsahuje příspěvky z Inaugurální panevropské konference o mezinárodních vztazích, konané v září 1992 v Heidelbergu. Této konferenci se zúčastnilo přes 400 vědců, především ze západní Evropy. Sborník však zachycuje jen 32 statí. Jak ještě dále vysvětlíme, je příznačné, že celá třetina příspěvků pochází od autorů z Velké Británie, která také vedle pořádajícího Německa byla na konferenci (a podobně i ve sborníku) nejpočetněji zastoupena. Poměrně početně byly na konferenci, a proto též ve sborníku zastoupeny skandinávské země a Nizozemsko, ze zemí střední a východní Evropy pak Polsko. Není zde však žádný příspěvek francouzských vědců, stejně jako amerických. Přítom – jak si ještě ukážeme – právě vazba mezi výzkumem mezinárodních vztahů ve Spojených státech a v Evropě neodlučně souvisí s otázkou uvedenou v titulu této recenze.

Cílem této recenze není rozebírat jednotlivé příspěvky, ale pokusit se o určité zhodnocení celkové problematiky. Ta vychází ze skutečnosti, že novodobý výzkum mezinárodních vztahů a s ním spojené teorie měly nesporně své počátky v Evropě, ale po první a ještě více po druhé světové válce se velmi rozvinuly ve Spojených státech. Přispěli k tomu nejen mnozí vědci, kteří do USA emigrovali z Evropy, ale především objektivní proces růstu úlohy Spojených států ve světě a tomu odpovídající rozvoj vědecké základny na univerzitách a ve speciálních vědeckých ústavech zabývajících se výzkumem a teoriemi mezinárodních vztahů. Proto se celá tato vědní oblast stala jakousi „americkou disciplínou“ a zároveň velmi pronikavě ovlivnila vědecký výzkum v zemích západní Evropy.

Postupně se však rovněž spolu s objektivním a zároveň velmi složitým procesem integrace západní Evropy, jehož dočasným vyvrcholením bylo na jaře roku 1992 vytvoření Evropské unie, projevovalo i ve výzkumu mezinárodních vztahů úsilí zaměřit jeho přístupy i teorie výrazněji ke specifickým rysům Evropy. Nejdříve jen Evropy západní, ale od roku 1992, kdy se konala uvedená konference, bylo možné hovořit o Evropě jako celku, protože spolu s rozkladem komunistických režimů v zemích střední a východní Evropy padla i železná opona až dosud rozdělující Evropu.

Tím byla posílena závažnost otázky, zda by v protikladu k „americké disciplíně“ mezinárodních vztahů neodpovídalo nové identitě Evropy vytváření „evropské disciplíny“ mezinárodních vztahů. Tato otázka je ovšem neoddelitelně spjata s celkovým dosavadním vývojem výzkumu a s teorií mezinárodních vztahů.

Recenzovaný sborník vychází ze zjištění, že se základní dichotomie v této vědní oblasti, která původně vystupovala jako protiklad realismu a idealismu (popřípadě normativismu), posunula na rozpor mezi realismem a funkcionalismem a dále mezi neorealismem a neofuncionalismem.¹

Především úvodní stať sborníku, ale i další příspěvky ukazují, že se někdejší dominantní pozice realistické školy postupně oslabil. Platí to zvláště v Evropě v souvislosti s objektivním vývojem, protože proces integrace prokázal slabiny základních tezí tzv. realistické školy mezinárodních vztahů, nebo přesněji řečeno mezinárodní politiky, která se tak výrazně rozvinula ve Spojených státech. Ve sborníku není sice publikována žádná stať výlučného zastávce realismu, ale většina příspěvků velmi obsáhle uvádí příslušnou odbornou

literaturu, a to at již jde o realistický či neorealistický proud, popřípadě o různé přístupy zahrnované pod proud funkcionalismu či neofunkcionalismu. Je přitom příznačné, že na konferenci i ve sborníku byla početně zastoupena tzv. anglická škola, která do této vědní oblasti přinesla některé zajímavé podněty, ale zároveň se většinou stavěla proti koncepci samostatné teorie mezinárodních vztahů a chápe ji jako aspekt obecné politické teorie.

Pokud jde o kritiku realismu a neorealismu, evropští autoři se shodují na tom, že vývoj v Evropě prokázal a prokazuje, že skutečnosti neodpovídají mnohým základním tezím realistické školy. Sem patří např. tvrzení, že mezinárodní systém musí být anarchický, že státy jsou rozhodujícími aktéry v mezinárodních vztazích, že určující je prosazování národních zájmů, jakož i úsilí jednotlivých států o dosažení nejvyššího zisku. O tom pak rozhoduje moc nebo síla, zvláště vojenská.

Podle názoru většiny autorů se prokázala mnohem větší platnost principů funkcionalismu, zvláště neofunkcionalismu. Zároveň však uznávají význam některých prvků realismu i neorealisticke kritiky některých prvků neofunkcionalismu. Z toho pak „vyrůstá“ hledání jakési konvergence, symbiózy či syntézy, v níž by měla mít významné slovo právě evropská věda.

Kritický přístup vystupuje proti pokusům vytvářet jakousi zcela evropskou teorii integrace bez širších světových souvislostí. Spolu s tím je přeceňována úloha centrálních orgánů či institucí. Platí to i pro širší přístup institucionalismu, který zůstává velmi vágní ve vymezení toho, co všechno spadá pod instituce, a zároveň absolutizuje jejich úlohu v mezinárodních vztazích.

Na základě těchto kritických hlasů našla většinovou podporu myšlenka syntézy, spojená však zároveň s otázkou, kterou stručně vyjádřil jeden z příspěvků: Kolik je možné do syntézy zahrnout z neorealismu, kolik z neofunkcionalismu a co dát zcela nového?

Za jeden z nadějných směrů je považován racionální institucionalismus, který má být realistický ve svých premisách a funkcionalistický ve svých řešeních a výsledcích. Konkrétně, úloha mezinárodních institucí má být založena na vlastním zájmu národních států spíše než na univerzálně pojatých cílech dané instituce.

Dalším směrem je koncepce strukturální systémové interpretace. Tato koncepce vychází z uznání tří systémových struktur. Přitom východiskem je vnitřní struktura jednotlivých států a její působení navenek. Dále je to struktura systému integrace, a to konkrétně na úrovni Evropské unie, která však musí být zároveň chápána jako podsystem struktury celosvětového systému.

Pokud jde o disciplínu a teorii mezinárodních vztahů, převažuje pojetí, které vychází z názoru, že není možné vytvořit nějakou generálně pojatou a platnou disciplínu a teorii mezinárodních vztahů, ale že je nutná kooperace různých přístupů a teorií.

V širším rámci těchto úvah byly zvažovány i některé otázky, objevující se v různých přístupech, koncepcích a teoriích mezinárodních vztahů. Je to především otázka konfliktu a jeho řešení, která v Evropě získala zcela nový charakter. Zdroje konfliktů tedy spočívají v tom, že spolu s procesem integrace probíhají i silné dezintegrační proudy, které se s rozpadem komunistických režimů nejen posunuly na celoevropskou úroveň, ale ještě se prohloubily a vyostřily. Jsou spojeny se skutečností, že na poměrně malé ploše evropského kontinentu je velké množství států velmi rozdílných velikostí, počtu obyvatel, ekonomické úrovně, sociální a politické struktury. Kromě toho zde působí též další historicky podmíněné rozdílnosti projevující se v národních, etnických a náboženských tradicích. Ty se pak odrážejí i ve velmi složitých otázkách národnostních menšin a v otázkách hranic. Ovlivňují proto nejen stabilitu jednotlivých států, ale i regionů a celé Evropy.

Právě v souvislosti s teorií konfliktu a jeho řešením v mezinárodních vztazích někteří autoři zdůrazňují pro Evropu nutnost využití teorie her. Nikoli ovšem v pojetí strategických her úzce spojených s problematikou studené války, zaměřených – pokud možno – na absolutní zisk a typických i pro některé představitele realistické školy. Těžiště by dnes mělo spočívat v principu her, přinášejících při racionálním chování určitý zisk oběma stranám.

Toto pojetí uplatňovali již od 60. let mnozí autoři zahrnovaní do širšího proudu výzkumu míru, ale v nových podmínkách Evropy by i tento výzkum měl získat novou kvalitu.

S tím především souvisí širší pojetí bezpečnosti a stability, překonávající dřívější úzké zaměření na poměr vojenských sil a mocenskou rovnováhu. Nyní by se výzkum měl zaměřit na jiné pojetí deficitu bezpečnosti. Je to zvláště otázka ekologické bezpečnosti, jejíž nedostatečné řešení nejen ohrožuje všechny obyvatele Evropy, ale vyvolává i konflikty uvnitř států a mezi nimi. Pozornost by měla být věnována nejen mírovému řešení konfliktů, ale především jejich předcházení. V této souvislosti se upozorňuje i na tzv. demokratický deficit, zahrnující celý komplex lidských práv – občanských, národnostních, sociálních, politických, náboženských i dalších.

Ve sborníku je zdůrazněno, že všechny tyto otázky neodlučně souvisejí s ekonomickým vývojem jednotlivých států, regionů i Evropy jako celku. Platí to zejména pro země střední a východní Evropy. Ty podle názoru některých autorů musejí projít procesem dezintegrace, spojené s vyostřením sociálních, národnostních i náboženských problémů, a pak teprve mohou nastoupit cestu integrace. A k tomu potřebují ekonomickou pomoc. To znamená, že by Evropa jako celek musela dosáhnout ekonomického nadbytku, což při vzrůstající světové konkurenci (zvláště ze strany východní Asie i Spojených států) je a bude velmi těžké. To ovšem jen potvrzuje tezi, že při všech svých specifikách musí být Evropa chápána jen jako subsystém světového systému mezinárodních vztahů.

Vratme se ještě na závěr k otázce vytyčené v titulu této recenze. Autoři sborníku docházejí k závěru, že výzkum mezinárodních vztahů v Evropě měl až dosud převážně empirický a popisný charakter, a proto nepřinášel dostatečnou analýzu vývoje ani teoretické zobecnění a nedokázal předvídat převratný vývoj, k němuž došlo. Uznávají, že Evropa má svá specifika, která vyžadují specifické zaměření výzkumu, ale nikoli specifickou evropskou disciplínu mezinárodních vztahů. I zde doporučují jakousi symbiózu různých metod a přístupů, která by mohla vést i k teoretickým závěrům. S přihlédnutím k dosavadním zkušenostem velmi opatrně hodnotí možnost předvídání dlouhodobějšího vývoje, a to tím spíše, že – jak se ukázalo – často velmi dílčí a zdánlivě okrajové jevy a události v jednotlivých zemích mohou vést k prudkým zvrátům, narušujícím a ohrožujícím vývoj mezinárodních vztahů v celé Evropě. Sborník je tedy určitou výzvou pro evropské, a tedy i naše odborníky z oblasti mezinárodních vztahů.

Václav Starý

¹ O tomto vývoji informovala Mezinárodní politika v roce 1996, a to v posledních statích rozsáhlého seriálu Oskara Krejčího Století velké teorie.